

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В. Тутов, професор НЮА України

Джон Дьюї про можливості застосування логіки в праві*

Як ми вже відзначали в огляді розвитку американської юридичної логіки в перші десятиріччя ХХ ст., і видатні юристи (Р. Паунд), і філософи (М. Р. Коен) того часу були одностайні в тому, що традиційна логіка вичерпала свої можливості як методологія осмислення нових правових явищ. Саме в цьому критичному руслі розвивався прагматично-інструменталістський підхід до розвитку логіки, запропонований ще на початку ХХ ст. Джоном Дьюї¹.

Слід сказати, що підхід Дьюї був у найзагальніших рисах дещо відомий вітчизняним юристам радянського періоду, але внаслідок несумісності запропонованого прагматизмом варіанта філософії практики з трактуванням, прийнятим у марксизмі і особливо ленінізмі, він незмінно отримував негативну оцінку як «ідеалістичний» і «реакційний». Та й куди було дітися, якщо у самого Леніна в «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» було сказано: «Відмінності між махізмом і прагматизмом такі ж мізерні і десятизначущі з точки зору матеріалізму, як відмінності між емпіріокритицизмом і емпіріомонізмом»². А після того як Дьюї за дорученням Сенату США у 1940 р. очолив комісію з розслідування обставин вбивства Троцького і подав вичерпну об'єктивну інформацію, він взагалі став чи не найбільш одіозною фігурою для радянської філософської і правової думки 40–80 років.

* Матеріали для цієї статті зібрані під час стажування в США за грантом, наданим в 1997 р. Радою Міжнародних наукових обмінів (IREX).

¹ Див.: *Dewey J. How We Think*. New-York, 1910. Є новий російський переклад: *Дьюї Дж. Психологія и педагогика мышления (Как мы мыслим)*. — М., 1999.

² Див.: *Ленін В. І. Повне збір. тв.* — Т. 18. — С. 336.

Тим часом Джон Дьюї (1859–1953) втілює у своїй методології соціального пізнання та діяльності найбільш пристосовану до потреб сучасного суспільства програму продуктивного мислення, якого досі бракує нашому суспільству взагалі. Актуальність звернення до його поглядів мотивується як міркуваннями заповнити певну прогалину у вітчизняній історіографії юридичної логіки, так і більш конструктивним бажанням принаймні вказати на деякі шляхи, якими вітчизняні філософи взагалі і філософи права зокрема ще не ходили. Прагнучи вийти від догматичного марксизму, деякі наші провідні філософи або надто захопилися його критикою, не пропонуючи нічого конкретного, або імпортують хитромудрі, явно несумісні з будь-яким практичним застосуванням і вже в силу цього малопідходящі для нас постмодерністські ідеї, або проповідують продовжити досить таки мляву і млисту вітчизняну традицію «філософії серця» (кордоцентризму), начебто повністю автентичних українській ментальності та шітком задовільних для неї. Але українській ментальності притаманний не тільки кордоцентризм, а й високий рівень практицизму, який, на превеликий жаль, ще не мав свого адекватного теоретичного оформлення.

Тут не місце для ретельного аналізу колосального доробку американського мислителя, адже Дьюї написав близько тисячі робіт, з них понад сотню книжок. Тому зупинимось тільки на найбільш суттєвих рисах запропонованого ним філософсько-методологічного підходу.

Те, що пересічний український інтелектуал за звичкою вважає за прагматизм, асоціюється з надмірною заземленістю, обмеженістю теоретичного горизонту та відповідною рефлексивною неповноцінністю. З такої точки зору здається неймовірно перебільшеною характеристика, яка була надана Дьюї в авторитетному британському виданні: «Мало хто з філософів мав більший вплив на світ практичних справ»¹. Проте це саме так, бо Дьюї у книзі «Реконструкція в філософії»² запропонував і завдяки своїй енергії та наполегливості здійснив справжню реконструкцію американської філософії, системи освіти і навіть юридичної теорії, законодавчої і правничої практики. Щоб

¹ *Urmson J. M. The Concise Encyclopedia of Western Philosophers.* — London, 1960. P. 97.

² Див.: *Dewey J. Reconstruction in Philosophy (First edition 1916).* — Boston, 1948.

здійснити таку реконструкцію, знадобилося свідомо зійти з протоптаних стежок європейського раціоналізму з його першочерговою увагою до метафізичних пошуків абсолютних підстав для пізнання буття, сутності, істини та реальності. Спекулятивна витонченість робить подібну філософію малодоступною не тільки для повних профанів, а й для вельми освічених у своїх галузях фахівців, яким доводиться приймати важливі для суспільства рішення.

Тому Дьюї, пояснюючи свій підхід, писав: «Функція інтелекту... полягає не у тому, щоб копіювати об'єкти навколишнього світу, а скоріше у тому, щоб встановлювати шлях, на якому у майбутньому можна буде знайти найбільш ефективні та вигідні відносини з цим об'єктом»¹. Творчим кредо американського мислителя стало «Ми діємо — і це все», найважливіше для практичного і чесного філософування, яке цілком вичерпується «вмінням вирішувати проблеми»².

Головне завдання філософії, скерованої на повсякденне життя людей, — це правильна організація досвіду у вирішенні реальних проблем, і ця організація має бути науково обґрунтованою. Отже, Дьюї започаткував дослідження принципово нової синтетичної галузі знання — *теорії вирішення проблем*. На його думку, будь-яка конкретна ситуація набуває статусу проблемної тоді, коли ми маємо можливість перетворити невизначену та сумнівну ситуацію в ситуацію визначену і певну. Ця принципова ідея покладена у підвалини прагматичного розуміння логіки не як дедуктивної, а як експериментальної та інструментальної науки про вирішення проблем — власне тому Дьюї і назвав свою філософію інструменталізмом.

Оскільки Дьюї ставив за мету не просто заявити про своє нове бачення у середовищі професійних філософів, а намагався досягти максимального розповсюдження своїх ідей серед широкої публіки, відносно складна версія його досліджень з експериментальної логічної теорії була доповнена більш популярною книжкою «Як ми мислимо»³, в якій він розрізняє такі стадії процесу ефективного розв'язання проблем: (1) відчуття ускладнень, труднощів, скрути; (2) свідомо локалізація усклад-

¹ Dewey J. The Development of American Pragmatism // Twentieth Century Philosophy. — New York, 1947. — P. 457.

² Dewey J. The Quest for Certainty. — New York, 1929. — P. 220.

³ Див.: Dewey J. How We Think (First edition 1910). — Boston, 1933. — P. 63–65.

нення — з'ясування того, що саме нас турбує; (3) формування гіпотетичних уявлень про можливі шляхи подолання ускладнення; (4) аналіз засобів та наслідків реалізації тієї чи іншої лінії вирішення проблеми; (5) експериментальна перевірка прийнятої гіпотези та подальше спостереження можливостей вдосконалення використаних засобів.

Гіпотеза, яка працює, є істинною гіпотезою, а сама істина є щось більше за абстрактне поняття, яке ми самі використовуємо для характеристики минулого, дійсного чи майбутнього стану речей залежно від того, якою мірою вона є корисною для вирішення наших проблем.

Як видно з огляду механічної юриспруденції Роско Паунда¹, підхід Дьюї або не був відомий Паундові, або ще не набув для нього того значення, яке він згодом визнав. Взагалі перша спроба Дьюї пробудити інтерес юристів до цього підходу², залишила їх байдужими, і тільки через десять років статтею «Логічний метод у праві»³ йому вдалося привернути увагу правників до його експериментальної логіки та її місця в аналізі правових проблем. Більш того, можливо, що саме завдяки цій статті почалася справжня експансія прагматизму в сферу правознавства, що призвела навіть до окремого напрямку в американській юриспруденції 30–50 років⁴.

Дьюї починає статтю з констатації двох типів людської поведінки: інтуїтивно-інстинктивного і логічно-точно розрахованого. Було б невірним вважати, що інстинктивна поведінка завжди неефективна. Звичайно, вона може бути довільною, недбалою. «Але в інших випадках ми звеличуємо дивовижну точність (the marvellous rectitude) інстинкту або інтуїції; ми швидше схильні прийняти миттєву оцінку досвідченої людини, ніж детально розроблені висновки погано інформованої людини» (р. 17).

¹ Див.: *Титов В.* Розвиток юридичної логіки в США (перша чверть ХХ ст.): Р. Паунд про механічну юриспруденцію // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 3 (22).

² Див.: *Dewey J.* Nature and Reason in Law // *The International Journal of ethics.* — 1914. — Vol. 25. — № 1. — PP. 25-32.

³ *Dewey J.* Logical Method and Law // *The Cornell Law Quarterly.* — 1924. — Vol. 17. — № 10. — PP. 17–26 (далі при посиланні на це видання відповідні сторінки вказуються в тексті статті).

⁴ Див., напр.: *Harper F. V.* The Forces Behind and Beyond Juristic Pragmatism in America // *Les sources Du droit.* — 1935. — Т. 2. — PP. 243–268.

Дьюї наводить історію про одного англійського чиновника, який отримав призначення до Індії, де за посадою був зобов'язаний брати участь у вирішенні спорів між місцевими жителями. Коли він звернувся до друга-юриста, той порадив йому покластися на власний здоровий глузд і завжди наполягати на своїх рішеннях; і в більшості випадків цього природного рішення про те, що правильно і що розумно, має бути досить. Але його друг ще додав: «Ніколи не намагайтеся обґрунтовувати причини свого рішення, тому що ці обґрунтування частіше за все будуть неправильними». Послухавшись цієї поради, чиновник протягом усіх років його перебування в Індії нібито задовільно справлявся з покладеними на нього суддівськими функціями, не будучи професіоналом ні в англійському, ні в місцевому індійському праві.

У випадках поведінки другого типу дія заснована на рішенні, яке є результатом тривалого дослідження, порівняння альтернатив, зважування фактів. Тут активно присутній логічний компонент міркування. За термінологією Дьюї, положення, що мають вагу в досягненні висновку про те, що мусить бути зроблено, щоб його виправдати, називаються *основами*. Якщо вони встановлені в загальних термінах, то вони називаються *принципами*. Коли інтелектуальна дія компактно формулюється у вигляді силогізму, рішення називається *висновком*, а міркування, які ведуть до нього, — *засновками*.

Рішення першого типу можуть бути *розумними* до тієї міри, до якої вони можуть бути пристосовані до хороших результатів; рішення ж другого типу є *обґрунтованими* або *раціональними* (*reasoned or rational*). Міра обґрунтованості (раціональності) зростає разом з підвищенням ретельності, з якою проводилося дослідження, і порядку, в якому встановлювалися зв'язки між відповідними міркуваннями. Дьюї пише: «Я визначаю логічну теорію як розрахунок процедур, необхідних для досягнення рішень другого типу, коли відповідний досвід показує, що вони будуть найкращими за даних умов» (р. 18). Особливість цього визначення логічної теорії полягає в тому, що воно «зводить мислення до процесів, які передують прийняттю рішення або зваженого вибору; і таким чином обмежує застосування логічної процедури до практичних питань» (р. 18).

Точний логічний метод дає найкращі приклади застосування в позаправовій, особливо в математичній сфері. Але і в

правовому міркуванні, і судовому рішенні його застосування в загальному вигляді подібне до рішень, що приймаються інженерами, торговцями, лікарями, банкірами і т. ін. Проте «... логічна систематизація, що передбачає максимальну загальність і послідовність пропозицій, необхідна, але ще недостатня. Це є лише засіб, а не мета ... у спеціальній галузі права» (р. 19). Звичайно, дуже важливо, щоб норми права формувалися в настільки послідовні логічні системи, наскільки це можливо. Важливо й те, щоб логічні систематизації права в будь-якій сфері — чи то відповідальність за злочини, чи то контракти, чи то цивільні правопорушення, — були пов'язані зі зведенням безлічі рішень до декількох загальних принципів, які були б логічно сумісні один з одним і в той же час придатні для економного і ефективного досягнення рішень у специфічних випадках.

Позиція Дьюї ґрунтується на тому, що «логіка зрештою є емпірична та конкретна дисципліна» (р. 19). Вона не з'являється в готовому вигляді. Люди спочатку застосовують певні шляхи дослідження, збирання, реєстрації і використання одержаних даних, роблять висновки і перевіряють їх різними шляхами, а тільки потім виносять рішення. Ці різні шляхи утворюють емпіричний сирий матеріал, який існує і без будь-якої участі логічної думки, точно так само, як форми мови мають місце без посилання на правила синтаксису або риторики. Але поступово з'ясовується, що деякі методи працюють краще за інші. Тоді відбувається щось на зразок природного відбору методів, які дають найкращий для подальшого застосування тип досягнення висновків у будь-якому виді діяльності. Успішні методи не тільки відбираються і порівнюються, але й встановлюються причини їх ефективної дії. Так і з'являється наукова логічна теорія.

Дьюї знайомий з поміченим ще Цицероном, а в ХІХ ст. загостреним фон Ієрінгом конфліктом між фактичним розвитком права і точними вимогами логічної теорії. В Америці суддя Холмс узагальнив ситуацію, стверджуючи, що «весь контур (outline) права в кожній його точці є рівнодіючою силою конфлікту між логікою і здоровим глуздом — перша намагається створити фікції заради послідовних результатів, останній стримує і в кінцевому рахунку перемагає зусилля першої, коли її результати дуже наочно виглядають несправедливими»¹. Що-

¹ *Holmes O. W. Collected Legal Papers.* — Boston, 1931. — P. 50.

правда, Дьюї вважав, що згідно з Холмсом логіка не є методом здорового глузду, вона має, так би мовити, «свою субстанцію і своє життя» порівняно з правом. Але, як вже було показано раніше¹, Холмс зовсім не відкидав логіку — він лише прагнув указати практичні межі її застосування в праві. Дьюї ж гадав, що відмінність між поглядами його і Холмса є суто вербальною. «Те, що суддя Холмс називає логікою, є формальна послідовність... понять одне за одним, незалежно від наслідків їх додання до конкретної суті фактів. Ми могли б оголосити... що одного разу вже розвинені поняття мають щось на зразок внутрішньої інерції ... і одного разу розвинений закон або звичай цілком прийнятний щодо них. Практично економніше використовувати поняття, що знаходиться «під рукою», ніж витратити час, випробовувати ускладнення і докладати зусиль, щоб змінювати його (тобто поняття. — *В. Т.*) або вигадувати нове» (р. 20).

Дійсно, використання, так би мовити, «готових», звичних понять породжує почуття стабільності, особливо в умовах раптових змін у правилах, які визначають правові наслідки тих чи інших вчинків. У природі будь-якого поняття, як і будь-якого правового звичаю чи норми, — змінюватися більш повільно, ніж змінюються конкретні обставини, з якими вони співвідносяться. «Досвід показує, що відносна фіксованість понять дає людям особливе відчуття захищеності, гарантії проти течії подій, що заподіює неспокій» (р. 20). Однак, з точки зору Дьюї на логічний метод, ті аргументи, котрі мав на увазі Холмс, стосуються не самої логіки, а швидше певних тенденцій тих людей, які використовують логіку. Це визнає і сам Холмс в широко відомому пасажі: «Дійсне життя права не було логікою; воно було досвідом. Нагальні потреби часу, переважаючих моральних і політичних теорій, інтуїції свідомої чи несвідомої публічної політики, навіть забобонів, які судді поділяють разом зі своїми співгромадянами, зробили набагато більше, ніж силогізм, у визначенні правил, за якими має здійснюватися правосуддя»¹.

Холмс ототожнював логіку з силогізмом, оскільки він під логікою розумів лише відому йому ортодоксальну традицію. Дійсно, похідна від схоластичних підручників і подекуди (особ-

¹ Див.: *Тумов В.* Виникнення юридичної логіки в США // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 4.

² *Holmes O. W.* The Common Law. — Boston, 1881. — P. 1.

ливо у нас) й досі пануюча модель логіки як теорії силогізму і створила антитезу між досвідом і логікою, між логікою і здоровим глуздом. «Бо філософія, що втілюється в формальній теорії силогізму, стверджує, що думка або розум у цілому має власні фіксовані форми, попередні і незалежні від конкретного предметного змісту, і до них так чи інакше цей предметний зміст повинен пристосовуватися» (р. 21). Це й визначає негативний аспект обговорення, що вказує за контрастом на потребу в іншій моделі логіки, яка, за задумом Дьюї, повинна зменшити вплив традиції і полегшити використання здорового глузду у вирішенні соціальних і правових завдань.

Справа в тому, що в американській юриспруденції, як і у британській, з якої вона запозичила так зване «загальне право» (common law), існують певні застарілі та недоторканні конструкції, що фактично виконують ту ж саму роль, що й дедуктивно-організовані кодекси та практика континентальної системи, яка взагалі не визнає прецедентного права з його вільним рішенням судді. Тому Холмс вважав ці релікти застарілого правничого мислення ознаками своєї «юридичної релігії» зі своїми жерцями — суддями та адвокатами. Забобони цієї релігії стали незрозумілими для здорового глузду звичайних людей, які бачили невідповідність цих реліктів як демократичному духові конституції, так і реальним проблемам сучасності.

Дьюї слушно вважав, що *в реальному використанні є різні логіки*, і тільки одна з них, яка має найбільшу історію і внаслідок цього справляє найбільший вплив на правові рішення, є логікою силогізму. До цієї логіки суворі обвинувачення Холмса застосовні повною мірою. «Бо вона націлена на те, щоб бути логікою жорсткої демонстрації, а не пошуку і відкриття. Вона більше претендує на те, щоб бути логікою фіксованих форм, а не методів досягнення розумних рішень у конкретних ситуаціях, або методів, застосованих до врегулювання спірних питань, що становлять довготривалий суспільний інтерес» (р. 21).

Навіть ті, хто ніколи не вивчав формальної логіки, чули про стандартний силогізм: «Усі люди смертні. Сократ є людина. Отже, Сократ смертний». Цей силогізм пропонується вважати моделлю будь-якого доказування. Передбачається, що для її використання ми повинні перш за все мати якийсь безумовний та незмінний *загальний принцип* (так званий більший засновок на зразок «усі люди смертні»), потім, на другому місці — *твер-*

дження про факт, який явно належить до класу речей, до яких застосуємо загальний принцип: «Сократ є людина» (менший засновок). Тоді висновок впливає автоматично: «Сократ смертний». Згідно з цією моделлю кожний демонстративний висновок підводить (subsumes) окремий випадок під відповідну загальну категорію. Передбачається, що для будь-якого можливо-го випадку вже існує готове, фіксоване і незмінне попереднє правило; що досліджуваний випадок є однозначним або, принаймні, припускає спостереження та узагальнення безлічі простих і безперечних фактів, таких, як «Сократ є людина».

Дьюї згодний з тим, що прийняття такого розуміння логіки за універсальне в галузі права привело до того, що Паунд назвав «механічною юриспруденцією». Разом з тим «у деякому розумінні просто безглуздо критикувати модель, забезпечену силогізмом. Твердження, зроблені про людей і Сократа, очевидно правильні, і зв'язок між ними безперечний. Складність полягає в тому, що оскільки силогізм встановлює *результати* мислення, він не має нічого спільного з *операціями* мислення» (р. 22). Візьмемо випадок Сократа, що стоїть перед судом афінських громадян, і міркування, яке було необхідно зробити, щоб досягти рішення. Звичайно, питання було не в тому, чи був смертний Сократ, а в тому, чи могла або чи повинна ця смертність реалізуватися в конкретний час і конкретним шляхом. Тепер ми стикаємося саме з тим, що не впливає і не може вплисти із загального принципу або більшого засновку. Дьюї і тут згоден із Холмсом у тому, що загальні положення не дають рішення про конкретні випадки, оскільки жодна конкретна пропозиція зі змістовним «матеріалом», фіксованим у часі та просторі, не впливає з будь-яких загальних тверджень або з будь-якої їх композиції.

«Якщо ми довіряємо експериментальній логіці, ми знаходимо, що загальні принципи виникають, як твердження про головні шляхи, на яких була виявлена корисність їх застосування до конкретних випадків» (р. 22). Реальна сила пропозиції, що всі люди смертні, знаходиться в таблицях очікування страхових товариств, які з їх супутніми нормами показують, наскільки розсудливо і корисно для бізнесмена мати справу зі страхуванням людської смертності. «Універсальне» твердження в більшому засновку не є ні чимось зовнішнім, ні чимось попереднім щодо специфічних випадків; ні відбором чогось чужорідного з різноманітності цих випадків. Цей метод вказує на єдиний на-

дійний шлях поводження з окремими випадками під кутом зору певних намірів або наслідків, незважаючи на їх різноманітність.

Але, на думку Дьюї, насправді люди не починають своїх роздумів з аналізу засновків. Вони починають з деяких складних і заплутаних випадків, допускаючи альтернативні засоби вирішення. Засновки тільки поступово з'являються після аналізу всієї ситуації. «Проблема не в тому, щоб вивести висновок з цих посилянь — це можна зробити і за допомогою натиснення кнопок лічильної машини. Проблема в тому, щоб *знайти* підтвердження загального принципу і специфічного факту, які гідні служити засновками» (р. 22). На практиці ми починаємо з якогось невизначеного передбачення висновку (або навіть альтернативних висновків), і тоді ми озиремося навколо в пошуках принципів і даних, які підтвердять їх або дозволять здійснити розумний вибір між конкуруючими висновками.

Тому жоден юрист ніколи не думає про якусь справу в термінах силогізму. Він починає з висновку, якого збирається досягти, і лише потім аналізує ситуацію, щоб виявити матеріал, з якого можна створити прийнятне твердження про факти, щоб *сформуванати* менший засновок. У той же час він шукає раніше описані випадки, щоб знайти юридичні правила, які можуть підтвердити певний спосіб бачення та інтерпретації фактів. «І оскільки його знайомство з нормами права ... розширюється, він, можливо, навіть змінить перспективу і акцент у виборі фактів, які повинні сформуванати його доказові дані. І, оскільки він все ж більше навчається від фактів, він може змінити свій вибір норм права, на якому засновує інтерпретацію даного випадку» (р. 22).

Дьюї зазначає, що в цьому пункті він ще не встановлює самої процедури як моделі наукового методу; це є дуже передчасним, оскільки потребує широкого емпіричного і експериментального дослідження. Але, незважаючи на це, можна сформулювати попередню тезу: «Як тільки прийняті засновки задані, а ... суддя і журі погоджуються прийняти їх як матеріал для подальшої роботи — висновок також заданий. У точній логіці висновок не впливає з засновків; висновки і засновки є два шляхи обґрунтування однієї й тієї ж речі. Міркування може бути визначеним або як розвиток засновків, або як розвиток висновку; якою мірою воно є перша дія, воно ж є і друга. Суди не тільки досягають рішень; вони представляють їх, і представлення по-

винно сформулювати основи цих рішень» (р. 23–24). Разом з тим логіка представлення відрізняється від логіки пошуку і дослідження. Вона більш сумнівна, невизначена і проблематична залежно від ситуації. Вона розгортається поступово і здатна піднести драматичні сюрпризи.

Логіка представлення передбачає, що ситуація в цей момент визначена в тій частині, яка належить до її правового аспекту. Її мета — встановити на майбутнє основи для рішення, що досягається таким чином, щоб не з'являлося довільної думки (an arbitrary dictum), і таким чином, щоб вона вказувала на норму, придатну для поведіння з подібними випадками в майбутньому.

З огляду експериментальної логіки цілком зрозуміло, що якби ніхто ніколи не звітував перед іншими за свої рішення, логічні операції ніколи б не розвинулися, а люди використовували б виключно неартикульовану інтуїцію. Тільки після нагородження значного досвіду в звітуванні за свої рішення перед тими іншими, хто вимагав указати на реабілітуючу причину і хто не був би задоволений доти, доки не отримає її, люди почали давати самозвіт про процес досягнення висновку соціально виправданим шляхом. «Як би там не було, в судових рішеннях єдиною альтернативою довільним висловлюванням, прийнятим сторонами до спору тільки внаслідок авторитету або престижу судді, є раціональна заява, яка формулює основи і представляє зв'язуючі або логічні ланки» (р. 24).

У цей момент і з'являється головний стимул до застосування механічної логіки. Оскільки особистісний елемент міркування не може бути повністю із нього виключений, тоді як рішення має бути прийняте в безособистісній, об'єктивній, раціональній формі, з'являється спокуса відмовитися від «життєвої» логіки, яка дійсно дала висновок, і замінити її формами мови, які здаються точними і створюють ілюзію точності. Іншим чинником звернення до силлогістичної логіки є безперечна потреба в максимально можливій стабільності і регулярності очікування у визначенні курсів поведінки. «Людям потрібно знати правові наслідки, які суспільство через суди прикладе до їх специфічних операцій, зобов'язань, котрі вони беруть, плоди, на які вони можуть розраховувати, стаючи на цей курс дії» (р. 24). Це відповідає інтересам і суспільства, і окремих його індивідуумів.

Однак при взаємодії формальної і «життєвої» логіки виникає ненормальне зміщення *теоретичної* визначеності та *прак-*

тичної визначеності. «Є велика відстань, що відділяє розумну пропозицію, щоб судові рішення було повинно володіти максимально можливою регулярністю для того, щоб дати можливість особам у плануванні їх поведінки і передбаченні правових наслідків (the legal import) їх вчинків, від абсурду, оскільки неможливо, щоб кожне рішення впливало з формальною логічною необхідністю з попередніх відомих засновків» (р. 25).

Щоб досягти першого результату, потрібні загальні принципи інтерпретації випадків (норми права) і процесуальні процедури дебатів і доказування (trying cases), які не змінюються довільно. Але принципи інтерпретації не означають необхідності впровадження норм настільки жорстких, що вони можуть бути встановлені раз і назавжди і потім застосовуватися буквально і механічно. Бо ситуації, до яких вони повинні бути застосовані, буквально не повторюють одна одну в усіх деталях.

Дьюї вважає, що велика частина аргументації на користь необхідності абсолютних і незмінних апіорних (antedesent) норм права є насправді спробою піти від дійсно важливого питання про знаходження і застосування норм матеріального (substantive) і процесуального (prosedural) права, які дійсно здатні забезпечити членам суспільства практичну міру розумного очікування в формуванні їх курсів поведінки. «Механічна зручність (ease) в представленні випадків для самого суду, а не дійсна безпека учасників реального випадку є справжня причина створення, наприклад, правил [судових] дебатів такими жорсткими і точними. Результат вводить непотрібний елемент азартної гри в поведінку тих, хто шукає розваги в дебатах, в той час як він дає суддям тільки ту штучну легкість і простоту, яку забезпечують будь-які рутинні шаблони дії. Це замінює аналітичну думку механічною процедурою» (р. 25).

Звичайно, в кожному випадку є причина, за якою норми права повинні бути настільки визначеними, наскільки це можливо. «Але обсяг і вид дійсно досяжної визначеності є питанням факту, а не форми» (р. 25). У більшості випадків суспільні умови в галузі промисловості, торгівлі тощо стали досить усталеними, і визначеність правових рішень на основі традиційної логіки цілком досяжна. Експериментальна логіка, що її пропонує Дьюї, націлює на пошук і винахід (конструювання) нових норм і належить до ситуацій, коли нові способи ведення бізнесу і спілкування приводять до нових форм людських відносин. Так,

використання електричної машини радикально змінює старі умови взаємодії наймача і працівників; поява швидкого транспорту викликає необхідність у додатковому правовому регулюванні комерційних аспектів перевезень і т. ін.

На що Дьюї хотів би звернути увагу юристів, — це те, що в аспекті логіки судових рішень «вона повинна бути більше логікою наслідків, ніж логікою основ, логікою прогнозу ймовірностей більше, ніж логікою точної дедукції» (р. 26). У цій логіці загальні принципи можуть тільки бути інструментальними засобами, що виправдовуються тією роботою, яку вони виконують, тобто засобами інтелектуального огляду і аналізу ситуації, з якою доводиться мати справу. Подібно до інших інструментальних засобів, принципи мають бути змінені тоді, коли вони застосовуються до нових умов і необхідно досягти нових результатів. Отже, йдеться про відмову від доктрини абсолютних і незмінних норм, що приводить у практиці судів лише до розширення розриву між соціальними умовами, що змінюються, і принципами, які використовуються судами, до дратування народу, неповаги до права і фактичного альянсу між законними і протиправними (entrenched) інтересами, тому що «лозунги лібералізму одного періоду часто стають виправданнями реакції в подальшій ері» (р. 26).

Абсолютизація універсальних принципів як методів міркування — головна перешкода для того виду мислення, який є обов'язковою передумовою спокійних і розумних соціальних реформ, здійснюваних за допомогою права. Тому впровадження у сферу права експериментальної і гнучкої логіки мотивується як суспільними, так і інтелектуальними потребами.

Запропонована Дьюї методологія вирішення соціальних проблем полягає, зокрема, у «відмові від пристосування їх реального розмаїття до обмеженого набору загальних принципів, які не допомагають дослідженню, а лише блокують його»¹. Якщо для емпіричного методу дослідження головним принципом є «очікування достатньої бази фактичних спостережень», то для експериментальної логіки вихідним положенням є «продукувати бажані факти», тобто перетворювати проблемну ситуацію шляхом послідовних експериментів на ситуацію, контрольовану нашою рефлексивною думкою.

Продуктивне вирішення соціальних проблем неможливе без урахування реальних інтересів осіб та груп, зацікавлених в їх вирішенні. Дьюї вважає, що оскільки так чи інакше окремі особи зму-

шені взаємодіяти одна з одною, прагматична філософія не може орієнтуватися ні на старий індивідуалізм піонерів американського континенту, ні на соціалістичні теорії, що розчиняють особистість у колективі. Він звертає увагу на органічний феномен американського індустріального та економічного життя — корпорації². Саме цей феномен поєднаних спільними проблемними ситуаціями та інтересами індивідів є реальною підставою для нового індивідуалізму і реального примноження властивих індивідуальності ініціативи та винахідливості, які згасають в бюрократичній системі соціалізму або не можуть реалізуватися в обмеженому діапазоні суто особистих можливостей без взаємодії з іншими людьми.

Дьюї вказує ще на один момент розходження з традиційним індивідуалізмом, скерованим тільки на досягнення матеріального прибутку — це спільне просування до вищих моральних та соціальних цінностей на підставі свідомого та добровільного обмеження егоїстичних тенденцій³. Тому найважливішим соціально-політичним завданням є створення умов для трансформації атомізованого духом традиційного індивідуалізму суспільства у корпоративне суспільство. Саме на ґрунті корпоративного суспільства стає можливою демократія сучасного індустріального та постіндустріального суспільства, яка дозволяє звільнити індивідуальну енергію і справді розкрити її творчий потенціал. Починати ж його розбудову слід із вдосконалення системи освіти. «Головна риса демократії як способу життя може бути виражена ... як необхідність участі всіх дорослих людей у формуванні цінностей, котрі регулюють спільне життя людей, що є необхідним з точки зору як загального суспільного добробуту, так і повного розвитку людей як індивідуальностей»⁴. Справжня демократія полягає у всебічному розвитку загального консультування та добровільної згоди з тим чи іншим суспільно важливим рішенням. Тому вже у школі слід навчати засобам самостійного оцінювання та вирішення проблем, щоб згодом молоді люди мали достатньо інтелектуальних можливостей самостійно шукати відповіді на суспільні питання, що цікавлять їх, і добровільно підкорятися авторитету тих, кого самі уповноважили виконувати свою волю.

¹ Dewey J. *Logic: The Theory of Inquiry*. — New York, 1938. — P. 504.

² Див.: Dewey J. *Individualism Old and New*. — New York, 1930. — P. 70–72.

³ Див.: Dewey J. *Liberalism and Social Action*. — New York, 1935. — PP. 88–89.

⁴ Dewey J. *Democracy and Educational Administration // School and Society*. — 1937. — April 3.

Саме освіта має дати можливість громадянам демократичного суспільства усвідомлення того, що у розвитку суспільства не може бути ніяких фінальних рішень, що навіть найліпше колись продумані юридичні закони постійно розвиваються шляхом безперервних експериментів. Уже в школі слід навчати не покладатись сліпо на те, що можновладці знають усі відповіді, і обмежувати їх владу на підставі Білля про Права та Конституції, бо єдиною гарантією від сваволі автократії чи бюрократії є громадський контроль над тими, кому довірено владу.

Згідно з поглядами Дьюї навіть Конституція не є якимось ідолом, а лише одним з інструментів (нехай і дуже важливим) для вирішення суспільних проблем. Саме під його впливом розвинулася американська соціологічна школа права на чолі з Роско Паундом, який прямо пов'язав її з прагматизмом: «Ми збираємося вивчати правовий порядок замість дебатів щодо природи права. Ми думаємо про інтереси, позиви, вимоги, а не про права, які ми маємо захищати чи задовольняти, та не виключно про інститути ... які є нібито тими остаточними речами, що існують самі для себе»¹. Тобто, юридичне рефлексивне мислення має керуватися не пошуками ідеальних систем права, а реальними речами, що потребують правового врегулювання у суспільстві, яке вічно перебуває у фазі переходу до оптимального порядку.

Надійшла до редколегії 20. 11. 2000

С. Рабінович, Львівська лабораторія
прав людини і громадянина НДІ
державного будівництва
та місцевого самоврядування
АПрН України

Права людини і соціальна доктрина католицької церкви

Крах тоталітаризму і перспектива становлення громадянського суспільства в Україні зумовлюють необхідність створен-

¹ *Pound R. Interepretation of legal Historu. – Cambridge (Mass), 1923. – P. 252.*